

ATMINTIES POLITIKA BALTIJOS ŠALYSE: DVI PROBLEMINĖS SRITYS

TOMAS STATKEVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas
Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto magistrantas
El. paštas: Tomas.Statkevicius@fc.vdu.lt

Kolektyvinė atmintis yra būtinas kiekvienos šiuolaikinės politinės bendruomenės požymis. Lietuvoje, ypač Latvijoje ir Estijoje, nesiliaujantys „atminties karai“ sąlygoja augančią atminties ir istorijos politikos supratimo svarbą. Politinio elito konsolidacijos trajektorijos (pirmaisiais pokomunistinės transformacijos metais) ir istorinės sąmonės tradicijos tapo pagrindiniais veiksniais, nubrėžiančiais atminties politikos gaires trijose Baltijos valstybėse. Straipsnyje mėginama palyginti ir apibendrinti Baltijos valstybių atminties politikos raidos tendencijas, išskaidant jas į dvi viena kitą papildančias problemines sritis – sovietmečio patirties aktualizaciją ir tautinio naratyvo patiriamą įtampą istorijos liberalizacijos procese.

Reikšminiai žodžiai: atminties politika, Baltijos valstybės, postkomunizmas, tautiniai naratyvai.

IVADAS

Istorijos politikos ir atminties politikos tyrimai turi galias tradicijas Vakarų Europos universitetuose, o pokomunistinėse valstybėse jų rai- da dėl objektyvių politinių priežasčių galėjo prasidėti tik prieš kelis dešimtmečius. Baltijos valstybėse pirmąjį nepriklausomybės dvide- šimtmetį ši sritis taip pat sulaukė nemažai dėmesio, dažnai tapdavo visuomenės diskusijų objektu, tačiau ilgai stokojo platesnių moksl- nių tyrimų. Vis dėlto pastaraisiais metais atminties politikos tyrimai

intensyvėja ir populiarėja tarp įvairių mokslų atstovų. Atminties politikos, istorijos politikos, kultūrinės atminties sritys tapo istorikų¹, sociologų², filosofų ir politologų³ atliekamų tyrimų objektu. Atminties politikos tyrimų tarpdiscipliniškumas pastebimas ir latvių bei estų mokslininkų darbuose⁴. Politikos mokslams ši sritis aktuali ieškant istorijos santykio su vidaus ir užsienio politika, su konkrečiomis politikos priemonėmis, kurias neretai inspiruoja, grindžia arba pateisina valstybėje vyraujantis praeities suvokimas. Be to, istorijos politika yra ko gero neatsiejamas geopolitinių tendencijų tyrimų komponentas. Negalima nuvertinti ir normatyvinio matmens: politikos mokslams turėtų būti aktualus ne tik ir ne tiek tikslus praeities faktų įvertinimas ir jų aktualizavimas dabartyje, kiek galimos to pasekmės valstybės ir visuomenės raidai.

Istorijos politikos ir atminties politikos tyrimų medžiaga Baltijos šalyse dar nėra gausi, bet, pasinaudojus šiais ir ankstesniais tyrimais, jos jau pakanka analizuoti Lietuvos, Latvijos ir Estijos padėtį palyginamuoju aspektu. Šio straipsnio objektas – atminties politikos tendencijos Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, o tikslas – išskirti pagrindinius atminties politikos ir istorijos politikos raidą lėmusius veiksnius Baltijos šalyse. Baltijos valstybės – gana tinkamas regionas komparatyvistikai: jos yra panašių fizinių savybių (plotas, gyventojų skaičius, geografinė padėtis), turi bendros XX a. politinės ir socialinės istorijos patirties, be to, jų geopolitinė kryptis yra iš esmės identiška – siekis įtvirtinti savo vaidmenį Europos Sąjungos ir NATO struktūrose. Taigi, iš pirmo žvilgsnio tai atrodo kaip gana panašūs atvejai, tačiau Baltijos šalių kultūrinė atmintis turi nevienodus atskaitos taškus, skiriasi jų istorinė sąmonė, naratyvai, neidentiška ir komunistinio režimo reikšmė Baltijos šalių socialinei raidai ir mąstysenai.

Šį straipsnį reikėtų suprasti kaip pastangą palyginti ir apibendrinti atminties politikos raidą Baltijos valstybėse, išskaidant plačią ir sunkiai apčiuopiamą kolektyvinę Lietuvos, Latvijos ir Estijos visuomenių atmintį į dvi problemines sritis – sovietmečio atminties aktualizaciją ir tautinio naratyvo transformacijas antrųjų respublikų laikotarpiu.

SAVOKŲ APIBRĖŽIMAI: INDIVIDUALI IR KOLEKTYVINĖ, KOMUNIKATYVINĖ IR KULTŪRINĖ ATMINTIS

Atmintis – tai tarpininkas tarp dabarties ir praeities, be kurios neįsivaizduojama jokia šiuolaikinė politinė bendruomenė. Pasak Richardo N. Lebowo, „atmintis paleidžia praeitį ilsėtis arba palaiko jos gyvastį, ji sutelkia bendruomenės draugėn arba neleidžia joms susiformuoti, arba netgi išskiria jas“⁵.

Kolektyvinės atminties tyrinėjimų pradininkas Maurice'as Halbwachsas manė, kad individualią ir grupinę atmintį nulemia socialinis kontekstas. Jis teigė, kad atmintis kuriama per individo santykius su kitais visuomenės nariais, todėl jokia atmintis negali būti suvokiama atskirta nuo vyraujančio visuomenėje diskurso, kalbos ir kultūros. M. Halbwachsas skyrė autobiografinę ir istorinę atmintį (asmeniškai išgyventos ir kultūriškai įteigtos atminties skirtis), be to, įvedė ilgai išlikusią madingą griežtą kolektyvinės atminties ir istorijos dichotomiją (kolektyviai aktualizuota atmintis kaip priešprieša istoriniam pozityvizmui)⁶. Šios perskyros, nors ir patogios metodologiškai, šiame tyrime nebus laikomasi darant prielaidą, kad istorinis pasakojimas neįmanomas be faktų atrankos ir interpretavimo, o istorija, kaip faktų rinkinys, beveik neturi prasmės adresatams – faktai reikšmingi tik tiek, kiek jiems per atranką ir interpretaciją yra suteikiama prasmė⁷.

Individualioji atmintis – privačiosios atminties rūšis, tai, ką individai atsimena arba mano, kad atsimena apie praeitį. Ji yra plačiai aprašoma autobiografijose, interviu, dažnai manoma, kad tai – vienintelė autentiška atminties forma. Nors patys atsimenantys dažnai būna įsitikinę savo atminties patikimumu, svarbių įvykių liudininkų atsiminimai apie aplinkybes paprastai būna labai nenuoseklūs ar netgi prieštaringi. Individualių atsiminimų problema yra ta, kad jiems įtaką daro supanti aplinka, jų tikslumas nemažai priklauso nuo juos išprovokavusių reiškinų. Be to, pastebėta, kad atsiminimai linkę kisti kiekvieną kartą juos perpasakojant⁸.

Janas Assmannas pasiūlė kolektyvinės atminties perskyrą, pagal kurią kolektyvinė atmintis gali būti perduodama kasdienės komunikacijos kanalais (komunikatyvinė atmintis) arba sudabartintomis,

nekasdieniškomis, kultūrą ir visuomenę susiejančiomis praeities reprezentacijomis-konstruktais (kultūrinė atmintis).

Komunikatyvinė atmintis, atsirandanti iš kasdienės tiesioginės komunikacijos, pasižymi abipusiškumu, temų kaita, struktūriniu ne-nuoseklumu ir neorganizuotumu. Ši atmintis yra savotiškas buitinis lygmuo, į kurį patenka kasdieniniai dialogai, juokai, anekdotai, paskalos⁹ ir kiti žmonėms bendraujant kasdienybėje besiformuojantys informacijos srautai, susiję su patirčių perdavimu vieni kitiems. Tad komunikatyvinė atmintis, nors ir sąlygojama konteksto, yra sunkiai kontroliuojama mikrolygmens reminiscencijų sklaidos forma. Pagrindiniai socialiniai veikėjai šiuo atveju yra šeima, kaimynai, draugai ir kitos neformalios socialinės organizacijos.

Kultūrinė atmintis visų pirma turi būti nutolusi nuo kasdienybės. Kultūrinė atmintis yra nukreipta į tam tikrą nepastovų skaičių bendruomenei svarbių įvykių, kurių prisiminimai žadinami kultūrinio *apdoravimo* priemonėmis (ritualais, tekstais, paminklais, festivaliais, poezija ir pan.). Kasdienės komunikacijos tėkmėje šios priemonės formuoja tam tikras *laiko salas*, nepriklausomas nuo laiko, suvokiamo kaip kasdienio¹⁰. Kultūrinė atmintis puoselėja žinių bagažą, iš kurio grupė įgyja supratimą apie savo grupiškumą ir išskirtinumą. Šis kultūrinės atminties požymis yra neatskiriamas nuo opozicijų kūrimo¹¹, padedančio apibrėžti savo kitoniškumą nuo kitų grupių. Be to, kultūrinė atmintis turi normatyvinių savybių: paprastai palaiko gana aiškią vertybių sistemą, prioritetų hierarchiją. Tai reiškia tam tikrą struktūrą, kurioje atsiskleidžia svarbumo–nesvarbumo, centriškumo–periferiškumo, lokalumo–tarplokalumo skirtys, kuriančios simbolius ir naudojamos grupės tapatumui formuoti. Kultūrinė atmintis pasižymi ir refleksiškumu: grupė kuria santykį pati su savimi, pati save kritikuoja, cenzūruoja, riboja, interpretuoja savo praktikas ir įvaizdžius¹².

Aleida Assmann papildė J. Assmanno tipologiją ir individualią bei socialinę atmintį pavadino kylančiomis iš *apačios* (socialinė atmintis beveik sutampa su J. Assmanno įvardyta komunikatyvine atmintimi, tik pirmajai suteikiama kiek platesnė prasmė, įtraukiant ir tiesioginio kontakto neturėjusių individų ar jų grupių (pavyzdžiui, skirtingų kartų) kolektyvines atmintis), o politinę ir kultūrinę

atmintis – primetamomis *iš viršaus*. Esminis šių dviejų grupių skirtumas – laiko ruožas, patenkantis į šias atmintis. Individuali ir socialinė atmintis dažniausiai sutampa su asmenų gyvenimo laikotarpiu, o politinė ir kultūrinė atmintis beveik nėra ribojama laiko¹³.

Dauguma žmonių kultūrinę atmintį išsąmonina per glaustą, svarbiausius kolektyvinės tapatybės išskirtinumą pabrėžiančius faktus jungiantį pasakojimą – naratyvą. Modernybėje susiformavę nacionalistiniai, komunistiniai ir liberalieji naratyvai (prie jų galima pridurti ir religinius naratyvus, susiformavusius anksčiau), manoma, nebeatitinka XXI a. visuomenės poreikių ir turėtų būti pakeisti kitomis kultūrinės atminties konstravimo priemonėmis. Jeanas-François Lyotardas teigė, kad šiuolaikinėje poindustrinėje ir postmodernioje visuomenėje pamatiniu pasakojimu nebepasitikima¹⁴, jį pakeisti galėtų dominuojančio naratyvo dekonstrukcijos naratyvas arba, paprasčiau kalbant, daugiaperspektyvis, galbūt ir daugianaratyvis naratyvas¹⁵. Šiame straipsnyje bus svarstomas būtent nacionalistinio (arba tautinio) naratyvo, į pasaulio istoriją žvelgiančio per tautų kovas ir išlikimą, likimas Baltijos šalyse.

ATMINTIES POLITIKA BALTIJOS ŠALYSE

Iš pirmo žvilgsnio atminties politikos raida Baltijos šalyse atrodo kone identiška: 1) ankstyvaisiais nepriklausomybės metais vyko sparti de-sovietizacija, sovietiniai paminklai buvo žaibiškai griunami ir keičiami naujais (dažniausiai atstatomi, atkuriami remiantis tarpukario pavyzdžiais), tautinį, o ne marksistinį naratyvą vaizduojančiais paminklais¹⁶; mažai paliesti išliko tik Raudonosios armijos pergalei prieš fašizmą pažymėti skirti monumentai, obeliskai ir pan.; 2) pasmerktas Molotovo-Ribentropo paktas, stalininės represijos, pradėtos pildyti „baltosios istorijos dėmės“; 3) Baltijos šalys savo nepriklausomybę grindė tarpukario valstybingumo tęstinumu, todėl ir teisiniai tarpukario dokumentai turėjo simbolizuoti sovietinės agresijos pertrauktą valstybingumą (pabrėžtas laikinai arba ilgam atkurtas tarpukario konstitucijų veikimas, reikalauta pripažinti 1920 m. taikos sutartį su Rusija¹⁷ ir pan.); 4) tarpukaris davė ir kultūrinį postūmį, pavyzdžiui,

buvo perleidžiamos tuo metu parašytos knygos (ypač istoriniai darbai); 5) netrukus imtos gvildinti iliustracijos, taip pat okupacijos žalos atlyginimo idėjos, priimti atitinkami įstatymai; kiek vėliau (1998–1999 m.) įsteigtos specialios istorijos komisijos sovietiniams nusikaltimams tirti ir įvertinti; 6) europeizacijos keltų iššūkių sprendimas – kolaboravimo vykdant Holokaustą problematikos pripažinimas (Lietuvoje ir Latvijoje); Europos „supažindinimas“ su stalinizmo nusikaltimais, jų sulyginimas su nacistiniais nusikaltimais (uždraudžiant šių dviejų režimų simboliką) nacionaliniame lygmenyje ir aspiracijos išplėsti tokį požiūrį europiniame lygmenyje. Taip būtų galima trumpai apibūdinti atminties politikos gaires Baltijos šalyse ir kartu priminti, kad ši raida pasižymi ir daugybe smulkių skirtumų, susijusių su Baltijos šalių aktyvumu sprendžiant vieną ar kitą problemą, taip pat skyrėsi šių atminties politikos problemų sprendimo proceso veikėjai ir laikas (pastarasis dažniausiai nedaug). Pagrindiniai istorijos politikos motyvai išliko tie patys – atsikratyti sovietmečio paveldo ir susigrąžinti bei konsoliduoti tarpukario valstybingumo tradicijas.

Istorijos politika Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje gali būti redukuota iki dviejų pagrindinių poveikio objektų – tautinio naratyvo ir sovietmečio atminties aktualizacijos. Akivaizdu, kad abu šie objektai yra glaudžiai susiję, juos galima vertinti ir analizuoti kaip nedalomą visumą, tačiau analitiniais sumetimais jie bus analizuojami atskirai. Tokia metodologinė priemonė padeda įžvelgti reikšmingus skirtumus, daryti išvadas apie išsiskiriančias istorijos politikos strategijas.

Esminė savybė, leidžianti kalbėti apie šių objektų atskirumą, yra J. Assmano įvardytos komunikatyvinės ir kultūrinės atminties skirtis. Sovietmečiu komunikatyvinės atminties dalis buvo tarpukario valstybingumo reminiscencijos, o XXI a. pradžioje, ko gero, jau galima tvirtinti, kad tarpukaris beveik nugrimzdo kultūrinę atmintin, o sovietmetis daugumai Baltijos šalių gyventojų tebelieka komunikatyvinėje atmintyje. Tautinis naratyvas, kaip kultūrinės atminties sudedamoji dalis, po truputį smelkiasi ir į sovietmetį (pavyzdžiui, partizanų kovos): mėgina šį laikotarpį vaizduoti iš tautos kovos ir pavergimo, tautos traumatizacijos perspektyvos. Čia susiduriama su dviem problemomis, keliančiomis įtampą ir diskusijas Baltijos šalyse.

SOVIETMETIS: TARP INDIVIDUALIOS, KOMUNIKATYVINĖS IR KULTŪRINĖS ATMINTIES

Pirmoji problema yra susijusi su milijonais gyvų liudininkų, gyvenusių sovietmečiu ir turinčių individualų santykį su juo. Tautinis naratyvas, susidūręs su individualizuota atmintimi, yra pasmerktas netekti didelės dalies savo pagrįstumo: žmogus pats atsimena, kaip buvo ir kad ne visiems buvo vienodai gerai ar blogai. Taigi tautinis naratyvas liudininkui mažai ką gali paaiškinti, dar sunkiau – jį įtikinti. Todėl bet kokie mėginimai vaizduoti tautos kančią sovietmečiu atsimuša į neįveikiamą dažniausią buvusios sovietinės nomenklatūros atstovų įsitikinimą: *o aš tuo metu buvau mėsos kombinato pamainos viršininkas ir gyvenau daug geriau*, kuris, be kita ko, neretai dabartį vertina kaip tautos kančią.

Svarbu ir tai, kad sovietmečiu *paprastas darbo žmogus* gal ir nebuvo ypač pasiturintis, bet oficiali propagandos mašina jam suteikė kitokį visuomeninį vaidmenį. Oficiozinė žiniasklaida liaupsindavo žemės ūkio ir pramonės darbininkų veiklą, pabrėždavo ir sukilnindavo jų svarbą sovietiniame gyvenime¹⁸. Nepriklausomybės metais viso to nebeliko, kaip ir jaunystės, dažnai ir sveikatos, socialinio stabilumo. Šiai individualiai atminčiai susidūrus su griežtai sovietmetį smerkiančiu tautiniu naratyvu, pastarasis dalies piliečių akyse gali tapti kone buvusios komunistinės propagandos pakaitalu.

Kalbant apie Baltijos šalis, svarbūs yra čia veikusių komunistinių režimų ir jų vidinės logikos determinuotų ankstyvojo pokomunizmo (išėjimo iš komunizmo) skirtumai. Lietuvoje, turėjusioje „tautinio“ komunizmo bruožų¹⁹, didelė titulinės tautos dalis buvo įsitraukusi į *komunizmo statybas*. Todėl ir iš komunizmo buvo išeinama vadinosios *refoliucijos* (reformų iš viršaus ir revoliucijos iš apačios hibrido) būdu. Toks išėjimo modelis reiškė, kad demokratijos pamatus klojo, pasak Zenono Norkaus, „eksplcitinis ar nebylus ekskomunistinio ir antiekskomunistinio elito paktas: mainais už lojalumą naujam režimui komunistinis elitas galėjo privatizuoti didelę dalį buvusios valstybinės nuosavybės, o iliustracija apsiribojo „atpirkimo ožiais“ – buvusiais slaptųjų tarnybų darbuotojais“²⁰. Šio pakto išraiška Lietuvoje

galima laikyti 1992 m. rudenį Lietuvos Atkuriamajame Seime pasiektą kompromisą dėl LR Konstitucijos ir tų pačių metų spalio mėn. vykusius LR Seimo rinkimus pralaimėjusių antiekskomunistinių jėgų (Sąjūdžio ir jo atplaišų) susilaikymą nuo veiksmų, neatitinkančių demokratinių žaidimo taisyklių²¹.

Latvija ir Estija išgyveno *biurokratinį-autoritarinį* komunizmą, į kurį buvo įtraukta gerokai mažiau titulinės tautos. Vietinėms komunistų partijoms darė labai didelę įtaką rusakalbiai (ypač Latvijoje)²², todėl absoliuti gyventojų dauguma tas partijas laikė tik rusiškos sovietinės okupacijos įrankiais. Režimo kaita šiose valstybėse įvyko per revoliuciją. Netrukus po nepavykusio rugpjūčio pučo 1991 m. komunistų partija Latvijoje ir Estijoje buvo uždrausta, didžioji dalis rusakalbės nomenklatūros prarado pilietybės teises, o vietinės titulinės tautos nomenklatūros buvo *de facto* liustruotos. Todėl pirmaisiais transformacijos metais Latvijoje ir Estijoje iš komunistų partijų neatsirado tokių stiprių ekskomunistinių politinių jėgų, kokia Lietuvoje tapo skubiai nuo SSKP atsiskyrusi LDDP²³.

„Tautinis“ Lietuvos komunizmas ir jo determinuota išėjimo iš komunizmo dinamika išryškino kelis bruožus, mažiau pastebimus Latvijos ir Estijos diskurse: 1) Lietuvoje daugybė titulinės tautos atstovų kolaboravo su buvusiu komunistiniu režimu ir turėjo iš to naudos; 2) dalis su buvusiu režimu kolaboravusių lietuvių sudarė naująją pokomunistinį elitą ir, kiek patobulinę pavadinimą, įsteigė partiją (LDDP), tapusią pirmąja pokomunistine partija Vidurio Europoje, laimėjusia demokratinius rinkimus. Taip buvę „tautinio“ komunizmo „bendraautoriai“ įgijo ne tik jų ekonominius interesus ginančią, bet ir jų vaidmenį komunizmo laikotarpiu reabilituojančią partiją. Lietuvoje ši partija tapo *kairiāja* ir sukūrė *dešiniajai* partijai alternatyvų istorinės atminties diskursą. Jeigu *dešinieji* radikaliai atmetė sovietmetį, tai *kairiųjų* stovykloje regime nevienareikšmį santykį su sovietine okupacija. Iš jų būtų galima išskirti *idealistus*, kuriems priskirtina Lietuvos socialistų partija, šiuo metu susijungusi su Algirdo Paleckio vadovaujama partija „Frontas“ ir pasivadynusi Socialistiniu liaudies frontu, ir *pragmatikus* (buvusi LDDP). Pirmieji ko gero iš tiesų nuoširdžiai tiki socializmo teikiamomis galimybėmis, antrieji teigia „tais laikais“

tiesiog racionaliai išnaudoję sovietinę sistemą ir tik apsimetinęję *idėjiniais*, kartu siekdami naudos valstybei ir jos žmonėms²⁴, t. y. išnaudoję sovietmečio teikiamas modernizacijos ir industrializacijos galimybes.

Kairiojo ir dešiniojo diskurso rungtyniavimą Lietuvoje iliustruoja atmintinų ir šventinių dienų kaitaliojimo peripetijos. Gegužės 1-oji 1990 m. buvo įrašyta į Švenčių dienų įstatymą. 1996 m. dešiniems vėl laimėjus rinkimus, ši šventė, kaip nebetekusi reikšmės, buvo perkelta į Atmintinų dienų įstatymą (savotiškas *pažeminimas* iki *neeilinės* neišeiginės darbo dienos). Galiausiai 2000 m. rinkimus laimėjusios kairiosios partijos iš viso panaikino Švenčių dienų įstatymą, o valstybinės šventės – tarp jų ir Gegužės 1-oji – buvo išvardytos darbo kodekse ir paskelbtos nedarbo dienomis²⁵.

Toks *kairysis* požiūris pastebimas ir Latvijoje bei Estijoje, tačiau esminis skirtumas tas, kad sovietmetį reabilituojantis požiūris paprastai būdingas rusakalbiams ir jiems atstovaujantioms partijoms. Jeigu Lietuvoje LDDP ir jos ipėdinės galėjo vadovauti koalicijoms tris kadencijas, tai Estijoje Centro partija valdančiajai koalicijai priklausė tik kelis trumpus, dažniausiai priešrinkiminius laikotarpius, o Latvijoje „Harmonijos centras“ ir jo pirmtakai, nepaisant gerų rinkimų rezultatų, stabiliai buvo ignoruojami visą antrosios respublikos laikotarpį ir tapo amžinąja opozicija.

Todėl Latvijoje ir Estijoje tautinis diskursas vis dar stabiliai dominuoja, ir tai įgalina priimti drastiškus pilietybės, kalbos ir švietimo įstatymus, vykdyti agresyvią tautinės konsolidacijos politiką. Neatsitiktinai sovietine nostalgija pasižyminčių žmonių Latvijoje ir Estijoje yra mažiau negu Lietuvoje. Latvijos ir Estijos gyventojai ne taip palankiai vertina ir sovietinę praeitį²⁶, statistiškai reikšmingai mažiau latvių ir estų (atitinkamai 7 ir 8 proc.) pritarė grįžimui į sovietinės valdžios laikus ir nepritarė autoritariniam valdymui (61 ir 60 proc.). Lietuvoje skaičiai rodo didesnes simpatijas praėjusiems laikams (14 proc. pritarė sovietinei valdžiai ir 53 proc. nepritarė autoritariniam valdymui)²⁷.

Lietuvai tarptautinėse atminties aktualizacijos diskusijose mėginant sušvelninti aktyvios dalyvės vykdant Holokaustą įvaizdį, Latvijoje ir Estijoje pasipriešinimo sovietams sakralumas leidžia mažiau paisyti tarptautinėje bendruomenėje vyraujančių visiško atsiribojimo

nuo nacizmo tendencijų. Kovo 16-osios legionierių eitynės Rygoje jau tapo tradiciniu renginiu, tiesa, oficialiai nepripažįstamu, nors ir akivaizdžiai toleruojamu (pasirūpinama būriais gerai organizuotos policijos ir papildomą saugumą bei tvarką turinčia užtikrinti infrastruktūra) bei nuolatos Rytų ir Vakarų kritikuojamu. Nacistinės Vokietijos pusėje kovoję legionieriai daugelio titulinės tautos atstovų nėra laikomi didvyriais, tačiau jie simbolizuoja dvi alternatyvas: alternatyvą sovietinei okupacijai ir alternatyvą Gegužės 9-osios dienos minėjimams, paprastai sutraukiantiems šimtątūkstantines rusakalbių minias²⁸, kurios ta proga linksmiasi estradiniuose koncertuose, yra pamaloningai šašlykais ir fejerverkais.

Savo legioną nacistinės Vokietijos armijos gretose turėjo ir estai. Pärnu mieste jau 2002 m. buvo pastatytas paminklas „Estijos kariams, kritusiems antrajame išsilaisvinimo kare dėl laisvos Europos 1940–1945 m.“, o šią dedikaciją *papuošė* estų karys su vokiška uniforma ir pusiau automatiniu šaunamuoju ginklu „Mauser“²⁹. Tokia simbolika sukėlė milžinišką kritiką, ir paminklas netrukus buvo pašalintas. Tačiau idėja po kelių metų atgimė vos per tūkstantį gyventojų turinčiame Lihulos miestelyje. Ten buvo pastatytas identiškas paminklas su kiek kitokiu užrašu – „Estijos vyrams, kovojusiems prieš bolševizmą 1940–1945 m. ir už Estijos nepriklausomybę“. Paminklo atidengimo ceremonija sutraukė apie kelis tūkstančius veteranų ir vietos gyventojų. Netrūko čia, žinoma, ir žurnalistų iš Estijos bei įvairių užsienio šalių. Dėl užsienyje kilusio pasipiktinimo (pavyzdžiui, BBC šį įvykį nušvietė su antrašte „Estija atidengia nacių karo paminklą“) jis taip pat buvo demontuotas. Nepaisant to, tuomečio Estijos ministro pirmininko Juhano Partso reitingai staigiai smuktelėjo, o po pusmečio jis buvo priverstas pasitraukti. 2007 m. rutuliojantis bronzinio kario perkėlimo iš miesto centro istorijai, premjero Andruso Ansipo reitingai šoktelėjo (reikia pripažinti, kad jo pozicija buvo ryžtingesnė), be to, mėnesį prieš perkėlimą pasibaigusiuose rinkimuose, kuriuos jo partija laimėjo, vienas svarbiausių jo partijos pažadų buvo išspręsti šio paminklo klausimą³⁰.

Pergalės dienos minėjimui taip pat būdinga tendencija atmintį sukultūrinti (ir supolitinti). Iškilmingų minėjimų tradicija,

išpopuliarėjusi Brežnevo laikais visoje Sovietų Sąjungoje, Atgimimo laikais aprimo ir Baltijos šalyse buvo betampanti viso labo karo veteranų pagerbimo diena, – taigi jos raida krypo komunikatyvinės atminties arba netgi individualios atminties link. Stiprų impulsą šiai dienai atgimti suteikė Pergalės dienos šešiasdešimtmečio minėjimas Maskvoje ir su juo susijusios peripetijos³¹. Lietuvos ir Estijos prezidentams po ilgų svarstymų atsisakius dalyvauti iškilmėse, o Latvijos prezidentei sutikus, daugiau nei pusmetį Baltijos šalyse vyko intensyvi diskusija apie tai, ar reikėtų prezidentams dalyvauti šiame renginyje. Tokia nemokama reklama atgaivino šią šventę (minėjimu tai keblu pavadinti), o bronzinio kario istorija suteikė papildomą akstiną prisiminti ją tiems, kurie iki tol buvo abejingi sovietiniam identitetui. Pamiiršti neleidžia ir nesiliaujančios diskusijos apie Kovo 16-osios legionierių eitynių moralumą.

Lietuva šiame baltiškame kontekste vėlgi išsiskiria. Visų pirma rusakalbių kolektyvinės atminties eskalavimas jai nelabai aktualus: jų per mažai, kad galėtų erzinti tautiškai nusiteikusius lietuvius. Antra, jaunimo eitynės per valstybines šventes nė iš tolo negali prilygti tai istorinei reikšmei, kurią turi Kovo 16-osios legionierių eitynės ar paminklai nacių pusėje kariavusiems estams. Trečia, skiriasi pats lietuviškasis naratyvas – Latvijos ir Estijos tautinis naratyvas remiasi amžius trukusia tautos kova prieš įvairius okupantus (pirmiausia rusus, šiuo metu kiek mažiau aktualūs vokiečiai, švedai ir danai), todėl ir kova prieš sovietus (net jeigu ir nacių pusėje) šį naratyvą papildo naujomis spalvomis. Lietuviškajame naratyve išskirtinę vietą užima LDK istorinis paveldas, kurį jau darosi sunku vadinti lietuvių tautos kova prieš jos priešus. Galiausiai ko gero tik Lietuvoje buvo įmanoma atidaryti Grūto parką – vietą, kuri aiškiai apeliuoja į sovietmečio nostalgiją, be to, taip besiskiriančią nuo gerokai mažiau populiarių Baltijos šalių sostinėse įsikūrusių okupacijos muziejų³² (juose sovietmetis siejamas vien su tautos trauma ir pavergimu³³). Žinoma, reikia pridurti, kad ir Grūto parke nevengiama tautos traumos tematikos (pavyzdžiui, audiogido informaciniame takelyje), tačiau ji nublanksta prieš žaismingumą, kurio šiam parkui suteikia iš dalies atkurta praėjusių laikų tikrovė.

Titulinėje tautoje išryškėjanti „tautinio“ komunizmo ir jo pasekmių determinuota atminties takoskyra lemia santykinę Lietuvos atminties politikos *liberalizaciją* (*demokratizaciją*), o Latvija ir Estija vis dar gyvena atminties *sakralizacijos* principais. Po truputį ima ryškėti paradoksas: atminties *liberalizacija* artina Lietuvą prie europinių standartų, tačiau kartu skatina diskutuoti dėl tautinės valstybės principo legitimumo.

TAUTINIO NARATYVO KRIZĖ

Antroji problema (tiksliau – įtampa) yra Baltijos šalių akistata su atminties politikos *demokratizacijos* ir istorinio pasakojimo *liberalizacijos* reikalavimais, kylančiais iš Europos visuomenių raidos tendencijų, daugiakultūrių idėjų vyravimo ir ES skatinimo ieškoti bendro europinio tapatumo konfliktiškoje tautinėje Europos istorijoje. Šiuo atveju sunku išvengti nenuoseklumo: Baltijos valstybės (beje, ir dauguma Europos valstybių) savo tautinį naratyvą yra surentusios ant kovos, traumos ir išlikimo istorijų, tad bandymai jas pakeisti žmogaus teisių, demokratijos, tolerancijos ar civilizacinio vystymosi bendrumu kelia grėsmę tautų išskirtinumo savivokai. Menkstant šiam suvokimui, savaime silpsta ir pagrindas, ant kurio stovi tautiniu principu besiremiančios valstybės. Lietuvos, Latvijos ir Estijos perspektyvos šiuo atveju vėlgi leidžia kalbėti apie tam tikrus skirtumus.

Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos istoriniame diskurse trumpam atgimęs tarpukario istoriko Adolfo Šapokos formuotas tautinis požiūris į istoriją netrukus buvo pradėtas keisti modernesniu, siekusi pateikti *daugiaperspektyvį* istorijos kompleksiskumą. Imta pabrėžti objektyvius istorijos veiksnius (pasaulinį kontekstą, technologinę pažangą), dažnėjo mėginimai į Lietuvos istoriją žvelgti iš civilizacinės raidos, regioninio vystymosi perspektyvų³⁴. Tautinis pasakojimas visiškai nenunyko, tačiau buvo pradėtas eklektiškai jungti su liberaliu ir marksistiniu pasakojimu. Vytauto Radžvilo ir Simonos Merkinaitės atliktame tyrime būtent pastaroji samprata, išvyravusi sovietiniais laikais, o nepriklausomybės metais atsikračiusi kelių anachronizmų (pavyzdžiui, marksistinės teleologijos) ir tapusi

iš esmės neomarksistinė, yra laikoma populiariausiu mokyklinių vadovėlių naratyvo formavimo instrumentu³⁵. Apie istorinės sąmonės pokyčius skirtingose kartose byloja ir Inos Vinogradnaitės atliktas tyrimas, kuriame kartos, įgijusios išsilavinimą iki 1990 m., yra labiau linkusios istoriją vertinti kaip tautų atsiradimo ir jų kovos už išlikimą procesą, o karta, įgijusi išsilavinimą po 1990 m., labiau linkusi į istoriją žvelgti kaip į nuolatinės pažangos procesą³⁶.

Antrosios Respublikos laikais atsisakyta prieštaravimų kupino tautinio LDK naratyvo pobūdžio, o jos istorija imta eksploatuoti visuomenės sąmonės modernizavimo tikslams. Suvokta, kad LDK politinės tautos įvaizdis galėtų padėti Lietuvai atsikratyti siauro, senamadiško nacionalizmo ir labiau atitikti *laikmečio dvasią*, konstruojant savo tapatybę politinės tautos principu. Be to, LDK istorija buvo paitelkta ir užsienio politikos tikslams pasiekti: XX a. pabaigoje Lietuvoje suintensyvėję europeizacijos procesai sutapo su Lietuvos suartėjimo su Europa koncepcijos populiarėjimu, o Lietuvos istorija nuo XIII iki XX a. imta vaizduoti kaip „dinamiška pritapimo prie Europos istorija“³⁷. Anksčiau tautinėje koncepcijoje pabrėžti LDK unikalumo bruožai (pavyzdžiui, vėlyvas krikštas) buvo pradėti vaizduoti kaip atsilikimas, drauge ieškant šios koncepcijos modernumo požymių, kuriuos įvardijant jau neįmanoma ignoruoti ir *lenkiškojo* LDK laikotarpio. Modernumą, kaip ir siekį stiprinti santykius su Lenkija, simbolizavo ir sprendimas Gegužės 3-iąją įtraukti į atmintinų dienų sąrašą nepaisant to, kad ši Konstitucija, nors ir pirmoji rašytinė Europoje (europinė vertybė), nedviprasmiškai turėjo įteisinti antraeilį LDK statusą Abiejų Tautų Respublikoje.

Tikimasi, kad LDK gali *demokratizuoti* Lietuvos atminties politiką, padėti surasti joje vietą ne tik lietuvių, bet ir kitų čia gyvenusių tautų istorijai; taip pat priimti kultūrinį paveldą, peržengiantį *lietuvių Lietuvos* kultūrinės veiklos ribas. LDK misiją galima suvokti ir plačiau: ji yra matoma kaip *garvežys*, galintis padėti ištempti Lietuvą iš etninės tautos sampratos į vakarietišką politinės tautos savivoką.

Estija ir Latvija neturi imperinės istorijos, todėl joms tenka kurti kitokias koncepcijas. Pamatine Latvijos ir Estijos, kaip ir daugelio Rytų ir Vidurio Europos valstybių, paradigma galima laikyti *herderiškąją*

kultūrinį nacionalizmą, kurio pozicijos per du nepriklausomybės dešimtmečius nelabai susilpnėjo.

Latvijos ir Estijos atvejui pritaikyto kultūrinio nacionalizmo idėja labai paprasta: maža tauta turi tik vieną vietą, kurioje gali gyventi ir vystytis, todėl niekas negali atimti iš jos teisės į kultūrinį (bet ne etninį) dominavimą. Etniškumas šiuo atveju yra prilyginamas *kraujo linijai*, o kultūrinė tapatybė yra visų pirma siejama su kalbos mokėjimu ir tautos istorijos išmanymu³⁸. Tokia koncepcija grindžiamas pasakojimas neatsisako kultūrinio išskirtinumo savivokos ir vargu ar gali ženkliai sumažinti minėtą įtampą – atminties politikoje tautiškumą, kaip išskirtinį kolektyvinio tapatumo požymį, kol kas nelabai paveikia *desakralizacijos* ir *liberalizacijos* tendencijos.

Mėginant paaiškinti tautinio naratyvo pozicijas Latvijoje ir Estijoje paminėtina, kaip *herderiškąjį* kultūrinį nacionalizmą papildė ir nemirštantys baltiškieji epai, savo fabula ir potekstėmis įkūnijantys tautos kovą su pavergėjais. XIX a. iškilę, vėliau ne kartą perkurti ir perinterpretuoti latvių ir estų nacionaliniai epai („Lačplėsis“ ir „Kalevo sūnus“ – „Kalevipoege“) iki šiol neprarado aktualumo. Šių mitų leitmotyvas – tautą įkūnijančio herojaus (Lačplėsio arba Kalevo sūnaus) fatališka kova su pavergėjais. Šie epai, parašyti pagal „geriausias romantizmo tradicijas“, įkūnija latvių ir estų naratyvą, kurį būtų galima trumpai apibūdinti kaip „700 metų nelaisvės“, tautos pavergimu laikant visus valstybinius darinius nuo Vokiečių ordino atsikraustymo į Pabaltijį XIII a. iki nepriklausomybės paskelbimo 1918 m.³⁹ Taigi tautinio pasipriešinimo atspalvis yra suteikiamas kone visiems tais šimtmečiais vykusiems sambrūzdžiams ir neramumams, valstiečių sukilimams.

„Lačplėsis“ ir „Kalevo sūnus“ išplečia tautinio naratyvo ribas į *priešistorės* laikotarpį. Kadangi viduramžiais ir naujaisiais laikais latviai ir estai neturėjo *savo* valstybės, o istorinių duomenų apie iki-teutoninių laikų valstybinius darinius gana negausu (beje, jie neretai neatitinka tautinio pasakojimo reikalavimų, pavyzdžiui, fakto, kad kai kurios baltų gentys bendradarbiavo su ordinu kovodamos prieš kitas baltų gentis), nacionalinis epas įtaigios prasmės pripildo istorinį laiką iki 1918 m. Šiuo atveju reikia pažymėti, kad nors lietuviai ir neturi

nacionalinio epo, tautinei literatūrai įkvėpimo teikia ne liaudies legendos (kaip Latvijoje ir Estijoje), o vėlgi LDK (pavyzdžiui, Justino Marcinkevičiaus trilogija „Mindaugas“, „Mažvydas“, „Katedra“, Vinco Krėvės-Mickevičiaus „Mindaugo mirtis“, „Skirgaila“, „Šarūnas“).

Šiuolaikiniai Lačplėsis ir Kalevo sūnus yra kiek nutolę nuo Andrejaus Pumpuro ir Friedricho R. Kreutzwaldo XIX a. sukurtų įvaizdžių. Galima netgi kalbėti apie jų komercializaciją (pavyzdžiui, alus „*Lāčplēsis*“, šokoladas „Kalev“ ir kt.), beje, neatsiejamą nuo sovietmečio interpretacijų, kai šie epai buvo eksploatuojami komunistinės propagandos tikslams (Lačplėsio kova prieš teutonus, Kalevo sūnus kaip „darbo liaudies“ išvaduotojas)⁴⁰, todėl vadinti produktus nacionalinių herojų vardais nedrausta. Vis dėlto apie išliekančią šių herojų svarbą byloja tiek kylantys nauji ir prižiūrimi seni paminklai (pavyzdžiui, Kalevo sūnus Tartu ir Taline, Lačplėsis ant Laisvės paminklo Rygoje ir jo paminklas Jelgavoje), tiek neišvengiamos, nors dažniausiai ir netiesioginės, antisovietinės konotacijos, kai sovietmetis traktuojamas kaip dar vienas tautos pavergimas. Pastarasis požymis itin būdingas Lačplėsiui, kurio motyvais Atgimimo metais pastatyta roko opera buvo parodyta 43 kartus (ją išvydo apie 180 tūkst. žmonių⁴¹) ir tapo *roko maršų* analogu Latvijoje.

Europeizacijos procesas negalėjo nepaliesti ir Latvijos bei Estijos istorinės savivokos. Specifinių naratyvų, jungiančių Latviją ir Estiją su Europa, paieškos iki šiol išlieka aktualiomis politinio ir akademinio elito diskusijų temomis. XX a. pabaigoje nebeliko tarpukario Latvijos ir Estijos istoriografijoms būdingo antagonizmo vokiškajai kultūrai⁴², atvirkščiai, vokiškoji kultūra laikoma istorine *vesternizuotoja*, Latvijos ir Estijos ryšiu su Europa⁴³ (drauge ignoruojami kontaktai su stačiatikiška kultūra, nors santykis su ja užfiksuotas anksčiau). Be to, Latvija ir Estija, būdamos kultūriškai ir ekonomiškai itin priklausomos nuo savo sostinių, nacionalistinės istorinės savivokos įveikos priemonių gali rasti būtent miestietiškoje kultūroje, neatsiejamoje nuo daugia-kultūriškumo⁴⁴ (nors latvių ir estų kultūroje kaimiškasis etosas yra gerokai svarbesnis). Hanzos sąjunga ir jos neomedievalistinės apraiškos tampa svarbiomis Latvijos ir Estijos miestų tapatybės dalimis, kurioms politinio ir kultūrinio elementų sąsaja nėra būtina.

Formuojant miestietišką tapatybę linkstama ilginti kultūrinę atmintį, ieškoti vietos mažumoms ir nacionaliniame naratyve. Tai iliustruoja nuo XVII a. Latvijoje gyvenančios sentikių bendruomenės, su kuriomis, kaip gerokai ilgiau palaikomas tradicijas turinčiomis atvykėlių iš Rusijos grupėmis, siejamos viltys legitimuoti rusiškosios kultūros apraiškas Latvijoje⁴⁵ bei sušvelninti latvių ir sovietmečio imigrantų priešpriešą. Be to, miestiškojo identiteto paieškos plečia tautinės priklausomybės ribas, siekiama populiarinti miestą ir valstybę, pasinaudojant koki nors ryšį su miestu turinčių žymių žmonių vardais (pavyzdžiui, Markas Rothko Daugpilyje, Isaiiah Berlinas ir Sergejus Eizenšteinas Rygoje, kiek mažesniu mastu – Barclay de Tolly Tartu). Tačiau, nepaisant to, Latvijos ir Estijos tapatybės diskursas išlieka iš esmės nacionalistinis⁴⁶, nukreiptas į sovietmetyje budėjusios atminties aktualizaciją.

Alvydas Nikžentaitis, lygindamas Lietuvos, Lenkijos, Rusijos ir Vokietijos atminties kultūrų modelius, priėjo išvadą, kad pirmosios dvi valstybės gali būti priskirtos ilgalaikės atminties, kitos dvi – trumpalaikės atminties tipams⁴⁷. Latvija ir Estija taip pat turėtų būti laikomos trumpalaikės atminties kultūros valstybėmis, kuriose pagrindiniais istorijos įvykiais yra laikomi Antrasis pasaulinis karas ir sovietinė okupacija⁴⁸ (nors Estijos kultūroje populiarus Šv. Jurgio nakties sukilimas (1343–1346 m.) neretai suprantamas kaip estiškojo sąmoningumo apraiška, tačiau visos Estijos valstybinės atmintinos dienos yra susijusios tik su XX a. įvykiais⁴⁹, kaip ir Latvijoje).

Tautinis naratyvas negali nevaizduoti sovietmečio iš tautos viktimizacijos (lot. *victima* – auka) perspektyvos. Lietuvoje sovietmečio traumuojantis pobūdis yra beveik nekvestionuojamas, o *net ir tais laikais dirbę Lietuvai* atsiriboja nuo lojalumo sovietinei valdžiai ir jos idealams, vis dėlto Latvijoje ir Estijoje gausios rusakalbių mažumos iki šiol turi nevienareikšmį požiūrį į sovietmetį, ypač į patį okupacijos faktą. Skirtingas informacinis fonas – rusiškos ir estiškos / latviškos žiniasklaidos priemonės dažnai pateikia kone visiškai priešingus istorinių įvykių vertinimus, – dėl to dar sunkiau *demokratizuoti* atmintį. Lietuvoje istorijos *liberalizacija* yra iš esmės pačios titulinės tautos problema, o Latvijoje ir Estijoje reikia kalbėti apie dvigubos *liberalizacijos*

galimybę – titulinės tautos atminties *liberalizaciją* ir rusakalbių mažumų atminties *liberalizaciją*.

Neseniai Latvijoje ir Estijoje atlikti tyrimai parodė, kad vietos rusakalbiams būdingas nė kiek ne mažiau kategoriškas požiūris į sovietų armijos vykdytą „išlaisvinimą nuo fašistų“ ir – Latvijoje – absoliučiai neigiamas požiūris į Kovo 16-osios legionierių eitynes⁵⁰. Be to, rusų mokyklų mokiniai tiek Latvijoje, tiek Estijoje išlaiko alternatyvią Antrojo pasaulinio karo ir sovietinės okupacijos įvykių interpretaciją, – tai daro įtaką jų galimybėms jaustis visaverčiais pilietinės visuomenės nariais⁵¹. Tokie atminties kultūros lūžiai visuomenėje apsunkina transnacionalinės kolektyvinės atminties formavimąsi⁵² ir sustiprina kultūrinio (arba etnolingvistinio) nacionalizmo pozicijas Latvijoje ir Estijoje. Šiose valstybėse trumpalaikė atminties kultūra kartu su mitologinės prigimties nacionaliniais epais savo svarba kol kas pranoksta būrelio intelektualų pastangas plėtoti miestiškosios savimonės modelį nacionaliniame lygmenyje. Latvijos ir Estijos *nacionalizuojančios*⁵³ valstybės ko gero ir toliau liks įsitraukusios į *atminties karus*, nes jie yra svarbus valstybingumo prasmės elementas.

IŠVADOS

Lietuvos atveju galime kalbėti apie dalinę atminties politikos *liberalizaciją* bent jau tuo aspektu, kad buvo sąmoningai atsisakyta tautinio naratyvo paradigmos dominavimo, iš dalies pakeičiant jį modernesniu, europeizacijos ir užsienio politikos prioritetus atitinkančiu naratyvu. Turint omenyje, kad Lietuvos valstybės egzistencija yra grindžiama tautų apsisprendimo principu, tautinio naratyvo dekonstrukcija ilgainiui gali lemti ir tapatybės lūžius, galiausiai pakeisiančius Lietuvos valstybingumo legitimumą. Tokia atminties politika turėtų sulaukti diskusijų šiuo klausimu: ar vakarietiškomis politinės tautos, visuomenės sutarties ir kitomis individualistinėmis idėjomis grįstas valstybės legitimumas yra pakankama politinės santalkos priemonė pastaruosius šimtmečius ekonomiškai atsiliekančiame Rytų ir Vidurio Europos regione?

Lietuvos atminties politikos *liberalizacijos* požymiu galima laikyti ir kairiųjų politinių jėgų palaikomą sovietmečio atminties reabilitavimo diskursą. Nors jo užmojai negali būti lyginami su abejonėmis dėl okupacijos fakto tarp Latvijos ir Estijos rusakalbių, vis dėlto šiuo diskursu atsisakoma pripažinti sovietmetį kaip absoliučiai neigiamą ir Lietuvai vienareikšmiškai tragišką laikotarpį ir pabrėžiama modernizacijos bei industrializacijos nauda. Tokio diskurso egzistavimą ir netgi gana stiprias jo pozicijas lėmė „tautinis“ lietuviškojo komunizmo tipas, pasireiškęs didele titulinės tautos įtrauktimi į komunistinį režimą; todėl susikūrė ir platus ekskomunistinio elito sluoksniškas, įsteigęs savo interesus ginančią partiją, itin sėkmingai dalyvavusią rinkimuose ir įgavusią svertų plėtoti jai palankesnę diskursą.

Biurokratinis-autoritarinis Latvijos ir Estijos komunizmas pasižymėjo santykinai nedidele titulinės tautos įtrauktimi, todėl jos akyse įgavo grynai okupacinio ir net asimiliacinio rusiškojo imperializmo bruožų. Tad persitvarkymo metais režimas buvo visiškai delegituotas, ir po rugpjūčio pučo buvo uždrausta jį įkūnijanti komunistų partija. Tokie veiksmai užkirto kelią atsirasti stipriai ekskomunistinei partijai, o netrukus susikūrusios rusakalbiams atstovaujančios partijos beveik neturėjo galimybių daryti įtakos atminties politikai dėl titulinėms tautoms atstovaujančių partijų politinės izoliacijos. Todėl Latvijoje ir Estijoje atminties politikos *liberalizacijos* tendencijų beveik nėra, vis dar vyrauja tautinis naratyvas, pasižymintis nuosekliu tautinio išsivadavimo fabulos eksploatavimu, titulinės tautos viktimizacija ir galimybės reabilituoti sovietmečio atmintį kategorišku atmetimu.

Tokia atminties politikos paradigma paverčia rusakalbių mažumas titulinės tautos „pavergėjų“ įrankiu, apsunkina jų integraciją. Vis dėlto ir rusakalbių mažumos nėra linkusios *liberalizuoti* savo atmintį (tam įtakos turi ir Rusijos informacinė kampanija), todėl Latvijoje ir Estijoje nesilpsta paralelinių *istorinių bendruomenių* konfrontacija, o dalies kultūrinio ir politinio elito pastangos taikyti labiau integruojančius istorinės sąmonės modelius kol kas nusileidžia atmintį *nacionalizuojančioms* tendencijoms.

NUORODOS

- 1 Pavyzdžiui, Lietuvos istorijos instituto vykdomas projektas „Atminties kultūra Lietuvoje“ (2010–2015 m.).
- 2 Vienas pirmųjų Lietuvos kultūrinę ir socialinę atmintį pradėjo tyrinėti Socialinių tyrimų institutas ir jo darbuotojai: pavyzdžiui, Šutinienė, I.; Trinkūnienė, I. *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*. Vilnius: Eugrimas, 2003.
- 3 Pavyzdžiui, aktualių filosofų ir politologų istorijos politikos tyrimų buvo atlikta 2010–2012 m. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutui vykdamas projektą „Istorijos politika kaip tautos ir valstybės konstravimo veiksnys“. Šio projekto rezultatas – trys straipsnių rinkiniai istorijos politikos ir atminties politikos tematika.
- 4 Pavyzdžiui, 2011 m. Vašingtono universiteto kuruojamas „Journal of Baltic Studies“ išleido straipsnių rinkinį „Memory and Pluralism in the Baltic States“ (Routledge, 2011).
- 5 Lebow, R. N. *The Memory of Politics in Postwar Europe* // *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Duke University Press, 2006, p. 8.
- 6 Halbwachs, M. *On Collective Memory*. The University of Chicago Press, 1992, p. 23–27, 37–40.
- 7 Radžvilas, V. Vietoj pratarmės: istorijos „atskaitos bendruomenė“ ir anoniminė istorijos politika // *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 10–11 ir kitur.
- 8 Lebow, R. N. *The Memory of Politics in Postwar Europe* // *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Duke University Press, 2006, p. 11.
- 9 Assmann, J. *Collective Memory and Cultural Identity* // *New German Critique, Cultural History / Cultural Studies*, 1995 (Spring-Summer), p. 125.
- 10 Ten pat, p. 129.
- 11 Schmitt, C. *The Concept of the Political*. The University of Chicago Press, 1996, p. 26–27.
- 12 Assmann, J. *Collective Memory and Cultural Identity* // *New German Critique, Cultural History / Cultural Studies*, 1995 (Spring-Summer), p. 130–132.
- 13 Assmann, A. Four Formats of Memory: From Individual to Collective Constructions of the Past // Emden, Ch. (ed.). *Cultural Memory and Historical Consciousness in the German-Speaking World Since 1500: Papers from the Conference “The Fragile Tradition”*. Cambridge, 2002, Vol. 1, p. 22–25.
- 14 Lyotard, J. F. *Postmodernus būvis: šiulaikinių žinojimą aptariant*. Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 53.
- 15 Bumblauskas, A.; Potašenko, G. (sud.). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 10.
- 16 Citvarienė, D. Ideologiniai viešojo diskurso konstruktai ir atminties politika posovietinėje Lietuvoje // *Darbai ir dienos*, 2008, t. 49, p. 178.
- 17 Smith, D. J.; Pabriks, A.; Purs, A.; Lane, T. *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. Routledge, 2002, p. 159 ir kitur.

- 18 Klumbytė, N. Memory, Identity, and Citizenship in Lithuania // *Journal of Baltic Studies*, 2010, Vol. 41, No. 3, p. 306.
- 19 Išsamią komunizmo tipų analizę galima rasti: Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 432–437.
- 20 Norkus, Z. Lietuvos politinė raida: antrojo pokomunistinio dešimtmečio lyginamoji analizė // *Politologija*, 2011, Nr. 4 (64), p. 10.
- 21 Ten pat.
- 22 Auers, D.; Kasekamp, A. Explaining the Electoral Failure of Extreme-Right Parties in Estonia and Latvia // *Journal of Contemporary European Studies*, 2009, Vol. 17, No. 2, p. 242.
- 23 Norkus, Z. Lietuvos politinė raida: antrojo pokomunistinio dešimtmečio lyginamoji analizė // *Politologija*, 2011, Nr. 4 (64), p. 11.
- 24 Čepatienė, R. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos // *Lituanica*, 2007, Nr. 4 (57), p. 45.
- 25 Lopata, R. Šiuolaikinė politika ir istorijos datos: 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucijos byla // „*Lenkiškasis*“ istorijos veiksnyš Lietuvos politikoje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 45–46.
- 26 Čepatienė, R. Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos // *Lituanica*, 2007, Nr. 4 (57), p. 44.
- 27 Ekman, J.; Linde, J. Communist Nostalgia and the Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2005, Vol. 21, No. 3, p. 364–365.
- 28 9.maiju Rīgā, Uzvaras parkā apmeklējuši ap 100 000 cilvēku. Rasta: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/421049-uzvaras_diena_riga_pulce_ap_12_000_cilveku. Žiūrėta: 2012 06 02.
- 29 Brüggemann, K.; Kasekamp, A. The Politics of History and the “War of Monuments” in Estonia // *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 2008, Vol. 36, No. 3, p. 431.
- 30 Ten pat, p. 425.
- 31 Onken, E. C. The Baltic States and Moscow’s 9 May Commemoration: Analysing Memory Politics in Europe // *Europe-Asia Studies*, 2007, Vol. 59, No. 1, p. 30.
- 32 Vilniuje „okupacijos muziejaus“ funkciją atlieka Genocido aukų muziejus.
- 33 Velmet, A. Occupied Identities: National Narratives in Baltic Museums of Occupations // *Journal of Baltic Studies*, 2011, Vol. 42, No. 2, p. 189–211.
- 34 Jarutis, V. Kaip šiandien lietuviškoje istoriografijoje keičiasi žvilgsnis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos epochą? // *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, Nr. 27, p. 148.
- 35 Merkinaitė, S.; Radžvilas, V. Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema // *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 119–128.
- 36 Vinogradnaitė, I. Istorija ir mąstymas tautomis: lietuvių istorinės sąmonės ir atminties būklė // *Istorija kaip politinio mąstymo veiksnyš*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.

- 37 Safronovas, V. Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų // *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 349.
- 38 Jubulis, M. A. *Nationalism and Democratic Transition: The Politics of Citizenship and Language in Post-Soviet Latvia*. University Press of America, 2001, p. 15–37.
- 39 Tamm, M. History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation // *Journal of Baltic Studies*, 2008, Vol. 39, No. 4, p. 505–506.
- 40 Šmidchens, G. National Heroic Narratives in the Baltics as a Source for Nonviolent Political Action // *Slavic Review*, Vol. 66, No. 3, p. 493.
- 41 Ten pat, p. 499.
- 42 Šimkus, R. Istoriografinių konfliktų prielaidos: konkuruojančios istorinės atmintys tarpukario Latvijoje // *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2009, t. 9, p. 56.
- 43 Made, V. Estonia and Europe: A Common Identity or an Identity Crisis? // *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*. Frank Cass Publishers, 2003, p. 183.
- 44 Raud, R. The Conditions for a Multicultural Estonia // *Estonia: Identity and Independence*. Rodopi, 2004, p. 259.
- 45 Pazukhina, N. The Significance of the Old Believers' Culture Studies in Latvia for Creating the Concept of "Local Russians": Historiography Materials from 1990's and the Beginning of 21st Century // *Ethnicity: Russian Minorities in the Baltic States*, 2010, Vol. 3, p. 10.
- 46 Auers, D. "We Lay Claim to Him!" Berlin, Rothko, Eisenstein, and the Reorientation of Latvian National Identity // *National Identities*, 2012, p. 1–13.
- 47 Nikžentaitis, A. Atminties ir atminimo kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija // *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 456–457.
- 48 Zelče, V. The Texture of Memory: World War II Monuments in the Baltic States // *3rd European Communication Conference* (Hamburg, 2010). Rasta: <http://academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/123456789/7/Latvijas%20soc%20atmina-Manuskripti-1.pdf?sequence=1>, p. 20.
- 49 Estonian Holidays in 2013. Rasta: <http://www.vm.ee/en/node/5753>. Žiūrėta: 2013 01 27.
- 50 Cheskin, A. History, Conflicting Collective Memories, and National Identities: How Latvia's Russian-Speakers Are Learning to Remember // *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 2012, Vol. 40, No. 4, p. 568 ir kitur.
- 51 Golubeva, M. Different History, Different Citizenship? Competing Narratives and Diverging Civil Enculturation in Majority and Minority Schools in Estonia and Latvia // *Journal of Baltic Studies*, 2010, Vol. 41, No. 3, p. 327–328.

- 52 Hackmann, J. Collective Memories in the Baltic Sea Region and Beyond: National – Transnational – European? // *Journal of Baltic Studies*, 2008, Vol. 39, No. 4, p. 386–387.
- 53 Brubaker, R. Nationalizing States Revisited: Projects and Processes of Nationalization in Post-Soviet States // *Ethnic and Racial Studies*, 2011, Vol. 34, No. 11, p. 1807–1809.

SUMMARY

POLITICS OF MEMORY IN THE BALTIC STATES: TWO FIELDS OF ANALYSIS

Keywords: *politics of memory, Baltic States, post-communism, national narratives.*

Collective memory is a necessary attribute to every modern political community. In recent years, never-ceasing “wars of memory” in Lithuania and especially in Latvia and Estonia determine the importance of understanding the policy of history and memory. The trajectories of consolidation of political elite at the beginning of transformation period and traditions of historical consciousness became the fundamental factors which underlie the guidelines of the policy of memory in the three Baltic States. In this article the tendencies of politics of memory in the Baltic States are compared and generalized. By doing this those tendencies are distinguished into two different, although partly complementary spheres: the actualization of soviet memory and the tensions of national narrative that are caused by the processes of “liberalization” of history.

Politics of memory are much more liberalized in Lithuania than in Latvia and Estonia. Part of the reason is the successful transformation of former communist party which reinforced the discourse of rehabilitation of soviet memory as stable, industrializing and modernizing period in Lithuania’s history. The “liberalization” could also be felt in terms of deconstruction of national narrative. The most important role is appointed for Grand Duchy of Lithuania as tolerant and legalistic state and the rejection of searching of ethnic attributes of Duchy.

In Latvia and Estonia the assertive rejection to partly rehabilitate the Soviet memory still dominates. This was influenced by the absence of sound ex-communist party and tradition of political elite to seclude the parties of Russian minority from ruling coalitions. Soviet history is depicted as an enslavement of titular nations and this depiction consistently supplements the traditional national narrative.